
Mi lesz velük?

PÓCZE GÁBOR

Régi-új szakma fejlődik – izmosodik Magyarországon: a szociális munkás és középfokú végzettséggel rendelkező segítője a szociális asszisztens. 1990-ben döntés született arról, hogy a diplomás szociális szakemberképzés mellett érettségire épülő középfokú szakmai végzettségként is megszerezhető lesz – hosszabb távú átmenetként – a segítő szakmák gyakorlására jogosító végzettség. A döntést máig tartó vita követte arról, szabad-e bonyolult segítő feladatra, lényegében a kliensek sorsát befolyásoló munkakörre diploma nélküli szakembereket felkészíteni. Itt nincs mód felsorolni a pró és kontra érveket, annyit azonban leszögezhetünk, hogy elengedhetetlen a középfokon tanulók felkészítése kompetenciáik határaitra és nagyon fontos a diplomás szociális munkások előkészítése a középfokon végzetek munkájának segítésére, irányítására.

A szociális szakképzésről – röviden

Középfokon szakközépiskolában és szakmai tanfolyamon lehet megszerezni a szociális asszisztens végzettséget. Az iskolai rendszerű és az iskolarendszeren kívüli képzés követelményrendszere azonos, programja szervezési, technikai szempontból természetesen eltérő. Azonosak a vizsgakövetelmények, s ami a legfontosabb: lényegileg azonos munka- és tevékenységi körre készít fel a képzés.

A szakképzés alapkonceptiója a hazai és nemzetközi tendenciák figyelembevételével, a felsőfokú képzés koncepciójával összehangoltan született, s alapértékeiben szerzőinek azt a meggyőződését tükrözi, hogy a szociális szakterület önálló, az egészségügytől, az igazságügytől vagy bármilyen más szakmai területtől elhatárolható és a kliensek medikalizációjának vagy kriminalizációjának érdekében elhatárolandó, azonosítható szaktudást igénylő szakma. Látni kell azonban, hogy ez a képzés megszervezőinek koncepciója, s nem a munkaadóké. *Ezért a közép- és felsőfokú szakemberek képzésével foglalkozó elméleti és gyakorlati oktatókat évek óta foglalkoztatja a kérdés: valójában mi történik a végzett szociális szakemberekkel a munkába állást követően? Mennyire felel meg felkészültségük a gyakorlati követelményeknek, megkülönböztetik-e a végzettség szintje szerint az alkalmazásban a pályakezdőket, visszaigazolja-e a képzési programot, milyen a pályaelhagyók, az elégedetlenek, a csalódottak száma, aránya és így tovább.*

A középfokú szociális szakmák, azon belül a szociális asszisztens szakma kialakításával, kísérleti fejlesztésével megbízott munkacsoport ezért már a képzések megindításakor a fejlesztési projekt részeként tervezte meg a végzett tanulók és tanfolyami hallgatók nyomon követését. Ez a munka – értelemszerűen – csak az elmúlt 6-8 hónapban vált kiemelkedő fontosságúvá, azóta azonban megkezdődött az adatrendszer feldolgozása, amelynek első nyers eredményeit itt bemutatjuk. Az adatrendszer lezárása és teljes körű feldolgozása 1995 első félévében történik meg. Az itt közreadott eredmények tehát korlátozott érvényességűek, s – legjobb esetben – csak jelzik a legfontosabb tendenciákat.

Az adatrendszer

A nyomon követő vizsgálatnak három fő eszköze van.

Kérdőívet állítottunk össze a képzőhelyek számára, amelyben arra kértük őket, gyűjtésük össze volt tanulóikra/hallgatóikra vonatkozó információikat: mi lett a sorsuk a képzést követően.

A képzést követően általában fél évvel a végzett hallgatók/tanulók egyharmados, arányos, véletlenszerű mintavétellel kiválasztott csoportjával mélyinterjút készítünk. A kiválasztás tekintettel van arra, hogy a mintába bekerüljenek olyan végzetek, akik elhagyták a szakmát, olyanok, akik továbbtanultak, s olyanok is, akik frissen szerzett végzettségükkel elhelyezkedtek. A mélyinterjúban érintjük a pályaválasztás körülményeit, motívumait, a képzés időszakát, a képzési programmal való elégedettséget, valamint a végzést követő időszakot, az elhelyezkedés körülményeit, a munkakörrel kapcsolatos tapasztalatokat, a szakma megítélését és a szakmai környezet fogadókészségét. Különleges esetekben a munkahelyi vezetővel is készítünk interjút.

Az interjúkat tematikus kérdéscsoportok köré szervezett tartalomelemzéssel dolgozzuk fel.

Minden középfokú hallgató a képzés megkezdésekor és befejezésekor azonos kérdőívet, illetve papír-ceruza tesztet tölt ki. A kérdőív a hallgatók szociális hátterét, tanfolyami képzések esetén korábbi szakmai életútját tárja fel. A tesztrendszer Magyarországon standardizált személyiségtesztekből épül fel, célja a tanulók szociális érzékenységében, attitűdjeikben és pályamotivációjukban bekövetkezett változások, elmozdulások megismerése. Tartalmazza az OTIS II.-t, az SZDK 1-et, 2-öt, a Gordon-munkaérték-kérdőívet, egy egyszerűbb empátiát mérő kérdéssort, valamint egy életpálya motivációs kérdéssort. Megjegyezzük, hogy a tesztek kitöltése nem használható fel a tanulók felvételiztetésére (a kitöltésére a felvételi után kerül sor), illetve menet közbeni értékelésére. A szociológiai háttérkérdőív *Somorjai Ildikó* munkája, a pszichológiai teszteket *Schád László* állította össze, a feldolgozás szempontjait *Tóth Andrea* készítette el. A feldolgozást segítő számítógépes programot *Munkácsy Gyula* írta.

Néhány eredmény

1. Az iskoláknak, illetve képzőhelyeknek kiküldött kérdőívre 18 címzett közül 9 adott értékelhető választ. Ezek között van egy szakközépiskola (eddig csak ebben az iskolában értetszázgiztek diákok) és három gimnázium (ahol azonban szakmai végzettséget nem adó, ún. nagyfakultációs keretben folyt a humán szolgáltató fakultáció), valamint 5 munkanélkülieknek szervezett képzést folytató intézmény.

A válaszmintában szereplő végzetek száma 270 fő. Ebből iskolarendszerű képzésben végzett 146 fő (54%), iskolarendszeren kívüli tanfolyamon 124 fő (46%). Az iskolarendszerű képzésben részt vettekre vonatkozó adatok 1990-1993 közöttiek, az iskolarendszeren kívüliek 1992-ben és 1993-ban végzetekre vonatkoznak (1. táblázat).

	1990	1991	1992	1993	Összes
Iskolarendszeren kívüli	—	—	67	57	124
Iskolarendszerű	22	19	50	55	146
Összesen	22	19	117	112	270

1. táblázat

A végzett hallgatók pályájának alakulása szempontjából megkülönböztetett kategóriák szerinti megoszlást évenként a 2. táblázat tartalmazza.

A végzett hallgatóknak tehát mintegy 17%-a tanult tovább szakirányba, valamivel kevesebb, 13% szakirányon kívül (bár a válaszokat ismerve a nem szakirány is majdnem szakirány, pl. pedagógus, szociológus stb.), ami azt mutatja, hogy majdnem minden 3. hallgatót felvettek valamilyen felsőoktatási intézménybe. Szakmájában helyezkedett el 88 fő, a minta 32%-a, szakmáján kívül 54 fő, 20%. Összefoglalva: egyharmad továbbtanul, egyharmad elhelyezkedik a pályán, egyharmad pedig „képzési veszteséget” képvisel.

	1990	1991	1992	1993	Összesen
Továbbtanult szociális szakterületen	2	8	23	15	48
Továbbtanult nem szociális szakterületen	3	4	12	16	35
Elhelyezkedett szociális szakterületen	5	2	39	42	88
Elhelyezkedett nem szociális szakterületen	7	4	28	15	54
Nem dolgozik, gyed, gyes	5	1	8	14	28
Nincs adat	—	—	7	10	17
Összesen:	22	19	117	112	270

2. táblázat

Tekintetbe véve, hogy az iskolai rendszerű képzésben szereplő hallgatók nagyobb része fakultációra, vagyis a legtöbb esetben az egyetemi-főiskolai felvételi ígéretével szervezett programra jelentkezett, a kialakult arányok jelentős módosulására kell számítanunk. Ezért érdekes, hogy a munkahelyteremtő szándékkal tervezett átképzések esetében a szakterületen elhelyezkedett tanulók aránya az ilyen képzésbe járók között 50%, ami számolva azzal is, hogy a tanfolyamokra jelentkezettek nagyobb része jobb híján választotta ezt a szakterületet, nagyon magas arány. A szakterületen továbbtanulók aránya viszont a tanfolyami képzésekben „csak” 14%. Ez az arány azért lehet relatíve mégis magas, mert az átképző tanfolyamokra felvettek kétharmada pályakezdő fiatal, s magát az átképzést felvételi előkészítőként is megpróbálja „hasznosítani”.

2. 1992-94-ben tíz különböző helyszínen 72 interjút készítettünk végzett szociális asszisztensekkel a végzés után 6-12 hónappal. Az interjú kitért a korábbi életútra, a szakterület választására, a képzésről szerzett tapasztalatokra, a végzés utáni időszakra, ha van ilyen, a munkatapasztalatokra.

Nincs mód itt az interjúk tartalomelemzése során szerzett információk teljeskörű bemutatására, azonban néhány olyan összefüggést szeretnénk érinteni, amelynek közvetlen hatása lehet a képzési programok tartalmára, a szociális asszisztensek pályaképeire, illetve – tágabb összefüggésben – magára a segítő foglalkozásra.

Mind az iskolarendszerű, mind a tanfolyami képzésben részt vevő hallgatók arról számolnak be, hogy a képzés kiválasztása nem volt tudatos. A fakultációra jelentkező diákokra általában a negatív választás jellemző, némi vonzerőt jelent, hogy a humán fakultáció nem tantárgyi fakultáció, így bizonyos értelemben építhet a kíváncsiságra, s mentes az előítéletektől. A szakképzést szakközépiskolában választó (ez idáig egyetlen) csoport arra emlékszik vissza, hogy kíváncsivá tette a szakma újdonsága, illetve arra hivatkozik, hogy átirányították az egészségügyi képzésből. A munkanélküliek számára szervezett átképző tanfolyamra járók azért választották a szociális asszisztens szakmát, mert ezt nem ismerték, így – többek között – azt *sem* tudták róla, hogy nem lehet elhelyezkedni benne. E paradox szempont nem annyira a szociális szakmát jellemzi, mint inkább azt a helyzetet, hogy az átképzési célszakmával való elhelyezkedésben sem bíznak az emberek. (Egyébként az átképző központok számára ugyanezért volt vonzó a szociális asszisztens szakma: ilyen végzettséggel még senki nem szerepelt az elbocsátottak jegyzékén... – nem lévén korábban ilyen szakma.) Általánosságban azt állapíthatjuk meg, hogy senki nem választotta tudatosan a segítő szakmát, hiszen nem is tudta, mi az, választása inkább negatív választás volt.

Annál inkább érdekes az első fogalomalkotás arról, amit képzés közben szakmaként aposztrofálnak. Ez az élmény általában az első terepgyakorlatokon éri a hallgatókat. Éppen ezért a terepgyakorlatot mint a szakmával, a képességfejlesztő (önismereti és kommunikációs) csoportfoglalkozásokat mint önmagukkal való „találkozást”, a szakmai szerep kialakulását mint e kettő egymásra vonatkozását idézik fel a hallgatók. E folyamatoknak általában döntő szerepük van a későbbi – pályaképpel és pályaválasztással kapcsos-

latos – döntés kialakulásában. Ebben a fázisban eldől, hogy valaki fenntartja-e érdeklődését a segítő foglalkozások iránt, vagy „kivárára rendezkedik be” a képzés hátralevő idejére. (A tanfolyami képéseket nem lehet és nem érdemes otthagyni, mert vissza kell fizetni az addigi költségeket, a középiskolásokkal szemben pedig általános elvárás, hogy – ha már elkezdtek – fejezzék be tanulmányaikat, hogy „szakma legyen a kezükben”.) Nem állítjuk tehát, hogy a terepgyakorlatok és az intenzív, személyes részvétel igénylő csoportmunka a szakma mellé állítaná a hallgatókat, ellenkezőleg; meggyorsítja, előései a szakmaszereppel való konfrontációt, illetve – szerencsés esetben – az identifikációt. A tantárgyi elméleti képzésnek általában nincs ebből a szempontból döntő jelentősége; ha mégis, leginkább úgy jelenik meg, mint motiváló tényező a továbbtanulásra. (Sokan a szociális szakképzésben találkoznak először a szociálpszichológiával, a szociológiával, a pszichológiával és más, érdeklődésüket felkeltő tudományterületekkel.)

Az interjúk egybevetéséből kirajzolódó tendencia, hogy a szakmáról, a szociális asszisztensek munkaköréről, tényleges, mindennapi feladatairól a képzésben keveset, vagy semmit nem tudnak meg a hallgatók. Visszatekintve úgy ítélik meg, hogy a felkészülés időszakában elsősorban a mindennapi szakmai gyakorlatban jól (vagy kevésbé jól) mozgósítható ismeretekre tettek szert, nem a ténylegesen szükséges és a munkavégzésben megkövetelt munkamódot gyakorolták be. A viszonylag alacsony számú interjú miatt talán elcsúszott, de nem lehetetlen következtetés, ha a képzés idejét a személyi alkalmasság tételeként, az elhelyezkedést követő egy-két évet pedig a szakmaszerep elsajátításaként definiáljuk.

A pályára kerülés egyik leggyakoribb módja, hogy a hallgató a terepgyakorlata során az adott intézmény tevékenységét és stábját megismerve, bizonyos, személyére szabott feladatot önként felvállalva (önkéntesként, szabadidejében végezve) elfogadhatja magát, s állásajánlatot kap. Ebben az esetben a hallgató valamilyen mértékig maga is alakítja majdani munkakörét. Ennél ritkább eset a pályázati felhívásra történő jelentkezés, illetve az ismerős, ismeretség útján történő elhelyezkedés. Közös megállapítása a pályán maradóknak, hogy munkahelyük nem rendelkezik kész, megszilárdult képpel arról, mire felkészült és mire nem a frissen végzett szociális asszisztens. Ellenkezőleg: a végzett hallgatókat a lehető legkülönbözőbb kompetenciát igénylő és a lehető legkülönbözőbb mértékig önálló munkakörökben foglalkoztatják. A munkahelyeknek ebből a szempontból – a szociális szakterületen – két alaptípusuk van:

A munkahelyek egy része (és mindez a szakma kétféle megközelítését is jól jellemzi) a formális iskolai végzettséggel nem számol. A munkatársaknak nem megfelelő diplomával vagy szakmai végzettséggel kell rendelkezniük, hanem meghatározott értékrendszerral és abból fakadó (kongruens) viselkedésmintákkal. Eszerint a szociális munka nem elsősorban szakszerű, hanem elsősorban elkötelezett (belülről fakadó, a megfelelő értékek iránti belső elköteleződésből származó) tevékenység. A végzett hallgatók gyakran már korábbról ismerik azokat a közösségeket, amelyek biztosítják számukra az ezen értékek szerinti segítség legális (nem ritkán ma már professzionális) lehetőségét. Olyan esetről is tudunk, ahol a középfokon végzett szociális asszisztens a legképzettebb, de az informális rendszer nem őt, hanem az elkötelezettsége alapján első helyre kerülőt bízta meg a vezetés feladatával.

A munkahelyek másik része éppen ellenkezőleg: a szervezeti struktúra felépítésekor a kompetenciát és a kompetenciához társuló felelősséget tekinti kiindulópontnak. Ezek a szervezetek a felsőfokú végzettséggel rendelkező és a középfokú szakemberek munkafeladatait határozottan megkülönböztetik, hangsúlyt fektetnek arra, hogy a munkakörök a szakmai végzettség területe és szintje szerint tagoltan kerüljenek meghatározásra. Ebben a felfogásban a szociális asszisztens nem csak abban különbözik a diplomás munkaerőtől, hogy nem vállalhat kompetenciáját meghaladó tevékenységet és munkafeladatot, hanem abban is, hogy alkalmazása „kötöttebb”, kevésbé mobil, gyakran monotonabb. Sok családsegítő szolgálatnál például egyenértékű vagy majdnem egyenértékű a jogi, a pedagógiai, a gyógypedagógiai, a szociális végzettség (s bármely diplomával lehet bármilyen, egyébként diplomához kötött feladatot végezni), míg a szociális asszisztensek végzettsége egyféle munkaköri szerepre jogosít (pl.: „pultozás”).

A tényleges tevékenységeket elemezve arra a következtetésre jutunk, hogy a szociális asszisztensek a szociális munka szinte minden területén dolgoznak, a legszélsőségesebb bonyolultsági fokú szaktevékenységet végzik. Adminisztrálnak az egyik intézményben, családot gondoznak a másikban. Talán még a kifejezetten terápiás munkával kapcsolatban beszélhetünk korlátokról: az eddigi interjúkból az derül ki, hogy azt nem tekintik e végzettséggel elvégezhető feladatnak. A végzett hallgatók között legáltalában annyian panaszkodtak, hogy nem használják ki tudásukat és felkészültségüket, mint azt, hogy számukra megoldhatatlan feladatok elé állítják őket.

Nagyon gyakran ismétlődő panasz, hogy annak ellenére, hogy az asszisztensképzésben felkészítjük a hallgatókat a szupervízióban (vagyis a rendszeres szakmai konzultációban) való részvételre, a terepen nincs biztosítva a szakmai segítség, közvetlen szakmai környezetük pedig nem minden esetben alkalmas bonyolultabb esetekkel kapcsolatos tanácsadásra. Végső soron nem csak a volt hallgatók védelméről van szó, hanem a kliensek szakszerű támogatáshoz való jogáról is, amit sért a szakmaiságban elbizonytalanodó munkatárs magára hagyása.

3. A szociológiai kérdőívek és a pszichológiai tesztek feldolgozása jelenleg is folyik. Az itt bemutatott részeredmények csak a szociológiai adatfelvétel eredményét tartalmazzák és csupán tájékoztató jellegűek, hiszen mindössze 159 személy adatainak feldolgozása alapján készültek. (17 fakultációs tanulóról, 117 szakközépiskoláról és 25 átképző tanfolyamra járó hallgatóról rendelkezünk ebben a pillanatban értékelhető adattal.)

A kérdezettek szüleinek kvalifikációja igen vegyes. Az apák 4%-a kvalifikálatlan (ez alatt azt értjük, hogy nincs 8 általánosnál magasabb iskolai végzettsége, illetve a munkakörének megfelelő szakmai végzettsége), az anyák esetében ez az arány eléri a 10%-ot. Az apák 46 és az anyák 21%-a a közepesen kvalifikált kategóriába került, míg magasan kvalifikált az apák 15 és az anyák 16%-a.

Figyelemre méltó a szülők foglalkozás szerinti megoszlása. A kérdés idején mindössze 1 apa és 2 anya munkanélküli. Segéd-, illetve betanított munkás az anyák 9,5%-a, az apák 4%-a. Szakmunkás az anyák 20, az apák 44%-a, ezt a foglalkozás csoportot lehet tehát jellemzőnek nevezni. Szellemi foglalkozást űz mindkét nembeli szülők 12-13%-a, míg az anyák között majdnem egyharmadra rúg az adminisztratív munkakörben dolgozók aránya. A szociális szakképzést választók szülei tehát viszonylag alacsonyan kvalifikált és közepesen iskolázott középosztálybeli felnőttek, közöttük csak elvett akad vezető szemléi foglalkozás csoportban dolgozó (5 anya, 4 apa, összesen alig 3%). A domináns iskolai végzettség (a szülők között) a szakközépiskola és a gimnázium (anya több mint 40%, apa 25%). Utóbbi esetben természetesen a szakmunkás végzettség éri el az egynegyedet.) Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy az apák közel 8%-a egyetemet végzett, a felsőfokú végzettséggel rendelkező anyák iskolai végzettsége jellemzően a főiskola (10,7%). Kedvező, hogy alig akad iskolázatlan szülő, összesen 3-an vannak, akik nem végezték el az általános iskola 8 osztályát.

Nagyon érdekes, hogy a homogén iskola végzettséggel rendelkező szülőpárok aránya nem éri el az egyharmadot (5% esetében mindkét szülőnek alacsony, 10%-nál mindkét szülőnek szakmunkás végzettsége van, míg középfokú mindkét szülő a minta 13%-ában, felsőfokú 3,7%-ban).

A családi körülményekről szólva a válaszolók 78%-a írta, hogy családjában/családjával él, 19% kollégista. A jellemző háztartásnagyság 4 fő, ilyen családban él a kérdezettek 40%-a, hárman vannak 27%-nál, ketten 7%-nál és öten 18%-nál. A mintaátlag valamivel magasabb a magyarországi átlagnál: 3,78 fő.

A gyerekkori család szociális helyzete feltételezésünk szerint erőteljesen befolyásolhatta a pályaválasztási motivációt. A válaszolók 52% -a megnevezett 1-3 gyerekkori hátrányt és pozitív erőforrást, 39% 4-7 pozitív erőforrást és csak 1-3 hátrányt, míg 9 tanuló 8-10 pozitív erőforrást is megjelölt. Sajnos azonban akadt két olyan tanuló, aki több hátrányról, mint erőforrásról beszélt, ketten pedig egyaránt 4-7 pozitív és hátrányt jelentő körülményt neveztek meg. Szerencsére 43% egyáltalán nem tud hátrányról gyerekkorából beszámolni, egy illet nevezett meg 37%, kettőt 12%, hármat 4%, végül négy-hatot 2,5%. Nem tud ezzel szembeállítható erőforrásról 6 %-nyi tanuló. Egy ilyenre emlékszik 13%, kettőre 18%, háromra 17%, négyre és ötre 15-15%.

Két olyan gyerek is akadt, aki 10 ilyet nevezett meg. Azt látjuk tehát, hogy a tanulók válasza szerint a környezet erőteljesebben támogató, erősítő, mint amennyire problematikus. Erre utal az is, hogy a hátrányok átlaga 0,868, az erőforrásoké 3,51. Azt jelentené ez, hogy a megfelelő erőforrásokat nyújtó környezetből inkább kerülnek ki szociális érzékenységgel, proszociális beállítódással rendelkező fiatalok, mint egyéb környezetekből? Az elsődleges feldolgozás erre utal. Hogy a hátralévő, az eddigieket sokszorosán meghaladó adatok feldolgozása után is így látjuk-e, erre csak később tudunk választ adni.

A szociológiai háttérre vonatkozó néhány összefoglaló megállapítás:

A szociális szakmák választása – úgy látszik – nem véletlen. Sok szakmáénál nehezebb körülményekkel, megterhelőbb munkával találkozik itt a fiatal, mégis megkapaszkodik a pályán (vagy, ami még valószínűbb, csak sokára hagyja el).

A motívumok között ott lehet az eredeti családi környezet közepes vagy annál rosszabb szociokulturális státusa és egyidejűleg proszociális orientálása. Az életútelemzések sorsszerű választásnak tüntetik fel a szociális segítség iránti elköteleződést, valószínű, hogy a képzés egyes elemei közül elsősorban a gyakorlati munka járul hozzá a spontán érdeklődés elmélyüléséhez és szakmaivá válásához.

Tisztelt Előfizetők!

A közeljövőben minden 1994. évi megrendelőnknek megküldjük az 1995. évre szóló számlánkat. Ha a jövőben nem tartanak igényt a lapra, kérjük a számlát visszaküldeni, illetve rendelésük esetleges módosítását levélben közölni.

Köszönjük!
Iskolakultúra szerkesztősége